



Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Civilization Research

Online ISSN: 2821 - 0867

Homepage: <https://jic.uk.ac.ir>



Prevalence of smallpox and its treatment methods in Qajar era Iran with emphasis on the provinces of Kermanshahan and Hamedan

Hossain Alibeigi ¹ | Sarah Shohani ²

1. Department of History, Faculty of Literature, Razi University, Kermanshah (Corresponding Author)
E-mail: hosainalibeigi@gmail.com
2. Department of History, Islamic Azad University of Sanandaj Kermanshah. E-mail: sarashohani6715@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: <i>Research Article</i> Article history: Received: 12 Jan 2024 Revised: 02 July 2024 Accepted: 17 November 2024 Published online: 12 Dec 2024 Keywords: <i>Iran</i> <i>Disease history</i> <i>Smallpox</i> <i>Kermanshahan</i> <i>Hamedan</i> <i>Qajar</i>	The spread of contagious diseases was one of the causes of premature deaths in Iran during the Qajar era. Iran generally did not have favorable health conditions during this period, and its western regions, especially the states of Kermanshah and Hamadan, were constantly exposed to the spread of infectious diseases due to their location between rivers. As an infectious disease, smallpox has spread and caused many deaths mainly among children in most societies throughout history. This disease is one of the most destructive due to its effects on different parts of the body. This caused governments to try to deal with it and pass laws to curb it. This research answers the question that the outbreak of smallpox in Kermanshahan and Hamadan was affected by what factors with a descriptive-analytical approach and relying on unpublished archival documents, historical texts, and newspapers of the Qajar era. It also tries to explain the most important measures of the Qajar government to curb smallpox. The results showed that ignorance and illiteracy, superstition, low level of medical knowledge, lousy weather, and poor performance of kings and local rulers in making appropriate and timely decisions to prevent the spread of this disease were the main factors of its occurrence. In order to control and curb it, the Qajar government imposed regulations such as collecting fines, collecting taxes from vehicles and allocating them to treatment, free injections, not accepting students without smallpox injections, purchasing equipment, and informing in the newspaper.
Cite this article: Alibeigi, Hossain, Shohani, Sarah (2024). Prevalence of smallpox and its treatment methods in Qajar era Iran with emphasis on the provinces of Kermanshahan and Hamedan. <i>Iranian Civilization Research</i>, 6 (2), 163-188. © The Author(s). Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman. DOI: 10.22103/JIC.2024.23893.1353	

English Extended Abstract

1. Introduction

The attention of the government and its agents to the health, treatment, and preservation of the health of the people is one of the social criteria and indicators of the progress of a society. The vast land of Iran has always faced dangers such as war and the spread of infectious diseases due to its unique geographical location. The spread of infectious diseases was considered a serious challenge to the government in the Qajar era, because it changed social conditions in the shortest possible time, and sometimes the rulers became desperate in controlling it. The states of Kermanshah and Hamadan faced many social and economic challenges and consequences due to their location on the route leading to Mianrodan (between rivers). These provinces were the first places where infectious diseases spread from neighboring lands. The outbreak of the diseases immediately resulted in the cessation of the movement of merchants and pilgrims to the holy shrines, the closure of trade, commerce, and markets in these provinces. Therefore, the government's attention to this issue and the measures to control it could be an essential issue. On the other hand, smallpox is one of the most destructive diseases among infectious diseases due to its residual effects on various parts of the body, which has left adverse effects on human body organs. This study examines this issue.

2. Methodology

This research has examined historical texts and newspapers of the Qajar era using a library method and a descriptive-analytical approach, and relies on unpublished archival documents.

3. Discussion

Cholera and plague, along with typhus, smallpox, and malaria, spread and caused many casualties in the 13th century AH. Smallpox would cause the loss of a person's face in the shortest possible time after the outbreak, and if the patient did not take the necessary care, blindness in both eyes was the least of its damage. Infection of the whole body caused the death of smallpox sufferers. People used traditional methods to deal with the disease during this period.

Smallpox was first treated modernly during the reign of Fath Ali Shah (1185-1250 AH), the crown prince of Abbas Mirza (1203-1249 AH). Abbas Mirza thanked Dr. James Campbell for treating him with an infectious disease in 1227 AH. He also vaccinated all his family members, and in this way, he worked to eliminate opposition to smallpox vaccination among people. At first, smallpox vaccination was usually the responsibility of surgeons and pharmacists. However, inoculating physicians were hired with sufficient salaries to provide free smallpox vaccination during the presidency of Amir Kabir, in order to organize and specialize the vaccination work. Traditional methods were used to combat smallpox during this period. One of the traditional methods of treating smallpox in western regions was to rub the patient's body with a mixture of water, mallow, and jujube glaze to relieve itching. This mixture was applied to the blistered areas, and both hands were tied together to prevent the patient from itching, and their hands were not opened until the blisters healed. The patient's clothes were entirely burned after the patient recovery. The government also established a free smallpox vaccination center in western Iran to combat smallpox, and the parliament approved it. Forming an association, imposing fines, collecting taxes from

English Extended Abstract

vehicles and allocating to smallpox treatment, not accepting students without a smallpox vaccine, providing free smallpox vaccinations, and purchasing equipment were among the measures taken by the rulers to prevent further spread of the disease.

4. Conclusion

This study showed that smallpox is a contagious disease that threatens people's lives along with other diseases. This disease has a direct relationship with environmental hygiene, transmission, and epidemic. Therefore, the location of Kermanshahan and Hamedan provinces on the path of the shrines has been a factor in the spread of this disease in these areas.

شیوع بیماری آبله و روش های درمانی آن در ایران عصر قاجار با تاکید بر ایالت های کرمانشاهان و همدان

حسین علی بیگی^۱ | سارا شوهانی^۲

۱. دکتری تاریخ اسلام و مدرس مدعو گروه تاریخ دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: hosainalibeigi@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج، سنندج، ایران. رایانامه: sarashohani6715@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	یکی از عوامل مرگ و میرهای زودرس در ایران عصر قاجار شیوع امراض مسری بود. ایران در این دوران بطور کلی از نظر بهداشت و سلامت شرایط مساعدی نداشته و مناطق غربی آن به ویژه ایالت های کرمانشاهان و همدان به دلیل قرار گرفتن در مسیر میانرودان، همواره در معرض شیوع بیماری های مسری چون آبله قرار داشتند. آبله به عنوان یک بیماری واگیر در طول تاریخ در بین اکثر جوامع شیوع و مرگ و میرهای فراوانی به ویژه در میان کودکان به همراه داشته و به علت آثار برجای مانده آن بر قسمت های مختلف بدن، یکی از مخرب ترین بیماری ها است. همین امر سبب گردید تا دولت تلاش هایی برای مقابله با آن انجام و قوانینی برای مهارش تصویب نماید. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تکیه بر اسناد آرشیوی منتشر نشده، متون تاریخی و روزنامه های عصر قاجار به این پرسش پاسخ می دهد که شیوع بیماری آبله در ایالت های کرمانشاهان و همدان متأثر از چه عواملی بود؟ و مهمترین اقدامات دولت قاجار برای مهار آن کدامند؟ نتایج نشان داد که چهل و بی سواد، خرافه پرستی، پایین بودن سطح دانش پزشکی، آب و هوای نامناسب، عملکرد ضعیف پادشاهان و حاکمان محلی در اتخاذ تصمیمات مناسب و به موقع برای جلوگیری از شیوع این بیماری از عوامل اصلی بروز آن بوده، و دولت قاجار برای کنترل و مهار آن مقرراتی چون اخذ جریمه، گرفتن مالیات از وسایل نقلیه و تخصیص آن به امر درمان، تزریق رایگان، عدم پذیرش دانش آموزان فاقد تزریق آبله، خرید تجهیزات و اطلاع رسانی در روزنامه ها را وضع نمود.
کلیدواژه ها: ایران، آبله، تاریخ بیماری، قاجار، کرمانشاهان، همدان.	

استناد: علی بیگی، حسین؛ شوهانی، سارا (۱۴۰۳). شیوع بیماری آبله و روش های درمانی آن در ایران عصر قاجار با تاکید بر ایالت های کرمانشاهان و همدان. پژوهشنامه

تمدن ایرانی، ۶ (۲)، ۱۶۳-۱۸۸.



DOI: 10.22103/JIC.2024.23893.1353

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱- مقدمه

انسانها در برخورد با مشکلات زندگی به ویژه شیوع امراض مسری برای تشخیص و درمان، الگوهای رفتاری متفاوتی از خود بروز می دهند که همگی تابعی از فرهنگ مسلط بر جامعه و گفتمان طبی رایج محسوب می شود. آبله به عنوان یک بیماری واگیر در طول تاریخ در بین اکثر جوامع شیوع و مرگ و میرهای فراوانی به ویژه در میان کودکان به همراه داشته است. این بیماری از دیر باز در قاره آسیا و آفریقا وجود داشته است و طبق نظر مورخان اپیدمی های که در قرن پنجم ق.م در آتن پدیدار آمده و موجب تلفات سنگین شده؛ احتمالاً بیماری آبله بوده است. این بیماری در طول تاریخ باعث تحولات شگرفی در شئون مختلف اجتماعی ملل مختلف جهان شده تا جایی که گروهی از محققین معتقدند یکی از ابزارهای تسخیر نیمکره غربی به وسیله سفید پوستان قدرت مخرب ویروس آبله بوده است. آبله یک بیماری ویروسی واگیردار همراه با ضایعات پوستی است و معمولاً از طریق مسافران یا مهاجران که به مناطق پاک قدم می گذاشتند به اطفال منتقل می شد و در موج های همه گیری خود بیماری اطفال به شمار می رفت چنان که بیشترین آمار مرگ و میر کودکان در طول تاریخ مربوط به آبله بوده است (عربیان، ۱۳۹۷: ۳). در میان امراض مسری؛ آبله به علت آثار برجای مانده آن بر قسمت های مختلف بدن، یکی از مخرب ترین آنهاست.

۱-۱- بیان مساله

یکی از ملاک ها و شاخص های اجتماعی در پیشرفت یک جامعه، توجه حاکمیت و کارگزارانش به امر بهداشت، درمان و حفظ سلامت مردم آن سرزمین است. سرزمین پهناور ایران به واسطه موقعیت خاص جغرافیایی همواره با مخاطراتی چون جنگ و شیوع بیماری های واگیردار مواجه بوده است. در عصر قاجار شیوع بیماری های واگیردار یک چالش جدی برای حاکمیت به شمار می رفت، زیرا در کمترین زمان شرایط اجتماعی را دگرگون و گاه دولتمردان در مهارش مستأصل می شدند. ایالات های کرمانشاه و همدان به واسطه قرار گرفتن در مسیر منتهی به میان رودان با چالش ها و تبعات اجتماعی و اقتصادی فراوانی مواجه بودند زیرا اولین نقاطی که بیماری های واگیردار مسری از سرزمین های مجاور به آنجا سرایت می کرد این مناطق بودند که نتیجه آنی آن توقف تردد بازرگانان و زوار به عتبات عالیات، تعطیلی تجارت، بازرگانی و بازار این ایالت ها بود. بنابراین توجه حاکمیت به این مساله و اینکه چه تدابیری برای مهار این بیماری در نظر گرفته می شد می تواند موضوع حائز اهمیتی باشد برای پاسخ به این ابهامات موجود دو سوال مطرح شد:

۱- شیوع بیماری آبله در ایالت های کرمانشاهان و همدان متأثر از چه عواملی بود؟

۲- مهمترین اقدامات دولت قاجار برای مهار این بیماری چه بوده است؟

۱-۲- پیشینه تحقیق

در باب آبله و آبله کوبی در عصر قاجار آثار متعددی نگاشته شده اما رویکرد آنها مسائل پزشکی و حفظ سلامت مردم نبوده است و تنها آثار مرتبط با جستار پیش رو، مقاله عباس اقبال آشتیانی در مجله یادگار است که در ۴ صفحه و بسیار موجز تنها به تاریخچه آبله پرداخته است (۱۳۲۶) علیپور سیلاب و همکارانش در مقاله مروری خود با عنوان « بررسی مقابله

با بیماری آبله در ایران عصر قاجار» تنها به شناخت بیماری، علائم بروز بیماری در فرد بیمار و شرایط بالینی وی پرداخته اند (۱۳۹۸) اما به علل شیوع و اقدامات حکومت قاجار توجهی نکرده اند. عزیزی نیز در مقاله ای با عنوان «تاریخچه مختصری از ریشه کنی بیماری آبله در ایران» که به زبان انگلیسی منتشر کرده بیشتر به مناطق اصفهان، خوزستان و شرق ایران پرداخته آن هم به صورت بسیار خلاصه در حد چند سطر و نگاهی به غرب ایران نداشته است (۲۰۱۰م). خانم سمانه عربیان نیز در پایان نامه ارشدش با عنوان بیماری آبله و آبله کوبی در دوره قاجاریه بر پایه اسناد مرکز اسناد تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه؛ که در دانشگاه شاهد به انجام رسانده (۱۳۹۷)، علیرغم اینکه بیماری آبله و آبله کوبی در عصر قاجار را بررسی کرده، اما در مورد اقدامات پیشگیرانه حکومت قاجار و آبله و آبله کوبی در ایالت های کرمانشاهان و همدان مطلبی هر چند جزئی بیان نکرده است و از طرفی سایر مقالاتی هم که در مورد آبله بحث نموده اند مساله پژوهشی متفاوتی را دنبال و خارج از قلمرو مکانی این جستار هستند.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

بیماری های واگیردار یکی از چالش های جدی حکومت ها در طول تاریخ ایران بوده و شیوع برخی از آنها مانند آبله تبعات جبران ناپذیری چون مرگ و میر را به همراه داشت. بررسی این موضوع که منشاء این بیماری و اثرات آن در مناطق مختلف ایران به ویژه ایالت های کرمانشاهان و همدان چگونه بوده و مردم و دولتمردان قاجار چه واکنشی در برابر آن داشته اند موضوع حائز اهمیتی است که این پژوهش به دنبال بررسی آن است.

۱-۴- روش تحقیق

این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه ای و رویکرد توصیفی-تحلیلی و با تکیه به اسناد آرشیوی منتشر نشده به بررسی موضوع می پردازد.

۳- تاریخچه بیماری آبله

زمانی آبله انسانی یکی از بزرگترین قاتلان بشر بود که منشاء احتمالی آن به ۳۰۰۰ تا ۶۰۰۰ هزار سال قبل بر می گردد (Geddes, 2006, 152). برخی مورخان برآنند در جزیره العرب قبل از ظهور اسلام و در جریان حمله ابرهه به کعبه، این بیماری آبله بود که در میان لشکریانش سرایت و سبب نابودی سپاهیانش گردید (ابن هشام، ۱۳۷۵: ۴۰/۱؛ طبری، ۱۳۷۵: ۶۸۸/۳؛ مقدسی، ۱۳۷۴: ۵۳/۱). اما با این حال کسانی چون تاورنیه و شاردن در عصر صفوی، آبله را بیماری چندان شایع نمی دانستند و معتقد بودند مردم در ایران کمتر به این بیماری دچار می شوند (تاورنیه، ۱۳۳۶: ۶۳۱؛ شاردن، ۱۳۷۲: ۱۱۲۸/۳). این بیماری به نظر می رسد از اوایل دوران قاجار بسیار رایج شده است. تا سال ۱۳۸۶ ه.ق این بیماری در کمتر از ۳۳ کشور به صورت بومی وجود داشته است و آخرین آبله بومی در اواخر قرن نوزدهم م/ سیزدهم ق در کشور سومالی در شاخ آفریقا بروز کرد (پارک، ۲۰۰۲: ۳). گزارش های از همه گیرهای مهلک آبله در اروپا قرون وسطی و رنسانس در دست است که برخی مطالعات تطبیقی علت اصلی کاهش وسیع جمعیت در اروپا نازایی حاصل از بیماری های همه گیر سرخک و آبله و سل می دانند. در ایران اپیدمی های از آبله در قرون سیزدهم و چهاردهم در خوزستان و خراسان گزارش

شده است (عربیان، ۱۳۹۷: ۳۳). البته خاستگاه بیماری آبله چندان مشخص نیست اما با توجه به برخی شواهد و نوشته های سانسکریت خاستگاه آن هند و پس از آن چین بوده است. به احتمال زیاد مسلمانان و یهودیان از مسیر جاده ابریشم، آبله را از هند به چین و بعد به سراسر جهان من جمله ایران انتقال داده اند (مصاحب، ۱۴۰۰: ۲۰).

۴- علل شیوع بیماری آبله در ایالت های غربی ایران دوران قاجار

در سده سیزدهم هجری و با طاعون همراه با بیماری های نظیر تیفوس، آبله و مالاریا فراگیر شده و به طور متناوب در سال های متمادی هر بار در محلی ظهور و تعداد زیادی تلف و شهرها و آبادی های فراوانی را ویران می ساخت همچنین به سرعت غیر منتظره ای به مناطق دیگر سرایت و بخش عظیمی از ایران را در بر می گرفت (ضیاء الم محمود ۲۰۲۰: ۲۱). آبله در تمام طول تاریخ ایران تا دوره ناصری برای مردم شناخته شده بود و این بیماری یکی از شایع ترین بیماری ها نه تنها در ایران بلکه در تمام جهان بود (عسکریان، ۱۳۹۵: ۱۸۷). برخی آبله در عصر قاجار را یک اندمیک می دانند. گرچه گستره رخداد ملی عمده ای در مورد آن دوره روی نداد ولی اپیدمی های محلی متعددی مشاهده می شد. این بیماری در این دوره یکی از عوامل مهم مرگ و میر بچه ها به حساب می آمد و در اوایل بهار اندمیک می شد (روزنامه اختر، ش ۳۱، بیست و نهم ربیع الاول، ۱۳۱۱). بنا به نوشته پولاک؛ بیماری آبله در کاهش جمعیت بسیار تاثیر داشته و علاوه بر اطفال؛ فوج های قشون تازه وارد به شهر و غلامان سیاه، بلوچ نیز به این بیماری مبتلا می شدند. وی در تهران شاهد مرگ بیش از بیست غلام تازه وارد به شهر در اثر بیماری آبله بوده است (پولاک ۱۳۶۸: ۴۶۵). در مورد علل شیوع این بیماری در لابه لای اخبار بیشتر به تاثیر آب هوا تاکید شده است. بر اساس اخبار منتشر شده در روزنامه دولت علیه؛ در کرمانشاهان از گرمی هوا «حدوث ناخوشی های متفرقه از قبیل آبله، حصه و درد چشم و محرقه بروز یافت، لکن به حمدالله تعالی بلمره بیماری رفع گردیده است» (روزنامه دولت علیه، ش ۶۰۷، بیست ششم ماه ربیع الثانی، ۱۲۸۴، ص ۱۰۱۳).

سایر روزنامه ها مانند وقایع اتفاقیه به گرمای هوا و تاثیرش در شکل گیری این بیماری در کرمانشاهان تاکید دارد (روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۲۰۱، شانزدهم ماه ربیع الثانی، ۱۲۷۱). البته در کنار این عوامل طبیعی، فقر و بد غذایی مخصوصا بی مبالاتی عام در رعایت بهداشت نیز موثر بود. بیماری آبله با آنکه از اوایل عصر قاجار به فواید تلقیح ماده آن آشنایی حاصل شده بود اما تا پایان این عهد و حتی بعد از آن نیز همچنان تلفات داشته و بر چهره و چشم نسل های بسیاری آثار خود را باقی گذاشت (زرین کوب، ۱۳۸۴: ۴۹۵). به طوری که روزنامه محلی بیستون در سال ۱۳۰۸ ق از شیوع بیماری آبله در توپسراکان خبر داده که روزی سه چهار نفر به اثر ابتلا تلف می شدند (روزنامه بیستون، ش ۱، غره ماه صفر، ۱۳۰۸). اهمیت این بیماری و تبعات ناشی از آن سبب شده تا روزنامه های داخلی اغلب به این موضوع توجه و مردم را نسبت به خطرش آگاه کنند به طوری که روزنامه اختر در مورد عوارض بیماری آبله و فوائد آبله کوبی مطالبی را این چنین منتشر کرده « که چنانچه واضع است روشی که فن آبله کوبی شهرت یافته از آن فن شریف به عالم انسانیت خیلی منفعت رسیده است امروز احدی پیدا نمودند که منافع آن را انکار کند مگر اینکه بی بهره از ادراک باشد افسوس که این فن در ممالک اسلامی اهمیت نمی دهند و تعمیم نیافته است و بدبختانه همه ساله خیلی از اطفال از صدمه آن مرض فوت شده بسیاری نیز از دیده و رخسار محروم می شوند این است که حکومت سینه دیرگاهی در باب تعمیم آبله کوبی اقدامات مجدانه بکار می برند حتی در بسیاری از شهرها و نواحی استادان ماهر برای اجرای آن فن مامور نموده و به طور مجانی از اطفال و اهالی

آبله می‌کوبند» (روزنامه اختر، ش ۲۷، پانزدهم ماه رمضان، ۱۳۰۹). بنا به گزارش دیگر روزنامه‌های دولتی تنها دو گروه در درگیری با این بیماری جان خود را از دست می‌دهند اول گروهی که در کوبیدن آبله اطفال خود مسامحه و اهمال کرده‌اند و دوم کثیر السن که در کودکی به این بیماری مبتلا نشده بودند (روزنامه دولت علیه، ش ۵۷۳، پانزدهم ماه صفر، ۱۲۸۲). این بیماری چون دیگر بیماری‌های مسری زمانی که شیوع می‌یافت عده کثیری را تلف و افرادی که جان سالم از این بیماری به در می‌بردند یا دچار ضایعات صورت شده و یا نابینایی چشمان تا آخر عمر گریبانگیرشان می‌شد. اما دلیل ممانعت مردم از انجام آبله کوبی چه بود؟ به نظر می‌رسد گاه تلقیح ماده آبله باعث درگیر شدن شدید کودکان با این بیماری و مرگ آنان می‌گشت. البته پولاک همه عواقب وخیمی را که مردم برای تلقیح مایه آبله بر می‌شمردند از جمله تب حصبه و سفلیس را خیالی و موهوم توصیف کرده است وی در عین حال بر شیوه انتخاب صحیح مایه تلقیح تاکید می‌کند زیرا در ابتدا مایه آبله را از کودکان سر راهی روستاها و شهرها می‌گرفتند اما بهتر آن بود که مایه را از کودکانی بگیرند که اصل و تبار سلامتشان بر پزشک به دقت آشکار باشد و مایه آبله را از کودکان بزرگتر گرفته شود چه وضع سلامت مزاج آنان بهتر می‌تواند آگاه شوند (پولاک ۱۳۶۸: ۴۶۵). عدم اطمینان به مایه کوبی و غلبه تفکرات آمیخته به خرافات و همچنین کوتاهی به موقع حکام محلی در مواجهه با بیماری معمولاً در تمام سرزمین ایران عمومیت داشت. گاه به هنگام بروز بیماری در شهرها علیرغم حضور اطباء مردم از مراجعه به آنان خودداری می‌کردند چنانچه در جریان بیماری سال ۱۲۷۰ ق مردم از مراجعه به اطباء خودداری می‌کردند (ر.ک: سند پیوست شماره ۳، ۲۹۵۰۷۷۶۵۳۶). همین امر سبب گردید تا اطفال در کردستان به واسطه نکوبیدن آبله اغلب تلف شوند، زیرا عمل آبله کوبی در آنجا متداول نبود. دکتر دفونو که چندی در این شهر مشغول معالجات بود برای تشویق مردم مجانی آبله آنها را می‌کوبید (روزنامه اصفهان، ش ۲۲۰، بیست چهارم شعبان، ۱۳۰۱، ص ۱۰۳۹).

آن گونه که اسناد حکایت می‌کنند به طور کلی بیماری‌های چون آبله و تب نوبه در تمامی مملکت بسیار زیاد بود و بخاطر ناخوشی آن روزانه ده نفر تلف می‌شد (استادوخ، ۱۳۱۸، کارتن ۱۲، سریال ۱۴، پرونده ۲۳). بنابراین به نظر می‌رسد علاوه بر جهل و بی‌سوادی، خرافه پرستی، پایین بودن سطح دانش پزشکی و عملکرد ضعیف حاکمان محلی در اتخاذ تصمیمات مناسب و به موقع برای جلوگیری از شیوع این بیماری؛ روزنامه‌های دولتی که بازتاب دهنده نگاه حاکمیت به این مسئله بودند تنها منشاء ظهور و شیوع بیماری را در بدی آب و هوا خلاصه می‌کردند.

۵- عوارض شیوع بیماری آبله

آبله پس از شیوع در حداقل زمان ممکن باعث از بین رفتن صورت فرد می‌شد و چنانکه بیمار مراقبت لازم را به عمل نمی‌آورد نابینایی از هر دو چشم کمترین خسارت آن بود و عفونی شدن تمام بدن اسباب تلف شدن مبتلایان به آبله می‌شد (روستایی، ۱۳۸۳، ۱/ ۱۰۰). در دوره قاجار تقریباً دو درصد از مردم آبله گون بودند و زیاده از این عده آنها که آبله صورت، بینی، چشم و گوش و گردنشان را برده بدمنظرترشان ساخته بود (کثیری، نورایی، ۱۳۸۹: ۲۶) و مجرد شدن پوست، کوری، کری و سرانجام مرگ ارمغان این بیماری بود (طلایی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۹۴).

۶- انواع آبله کوبی

مهمترین شیوه های آبله کوبی عبارتند از:

۱- ۶-آبله کوبی سنتی

در اواخر نیمه دوم سده ۱۸م/۱۲ق ادوارد جنر (۱۷۴۹-۱۸۲۳م)^۱ طبیب و طبیعت شناس انگلیسی روش پیشگیرانه واکسیناسیون آبله را کشف کردند (Azizi, 2010,69). دکتر شلمیر^۲ که در حوالی ۱۲۸۰ه ق سفری به بلوچستان داشته است می گوید: مایه کوبی یا آبله کوبی را از زمانهای بسیار دور در بلوچستان ایران رواج داشته است در آنجا بچه هایی را که چند زخم اتفاقی در دست دارند می فرستند تا زخمهای آبله ای یک گاو آلوده به آبله را که معمولا به آسانی یافت می شود دستکاری کند و این کار را پرتو گاو گویند و در ایل های سنگسری ریه آلوده بز را قطعه قطعه کرده و با سیر و فلفل آمیخته و در هاون کوبیده و مخلوط را از پارچه نازک و تمیز می گذارند نخ کبود رنگ یا ساده ای را آغشته به معجون کرده و نخ را با سوزن از گوش بز عبور می دهند. بزها مبتلا به تب و سرفه خفیف شده ولی بیماری در آنها بروز نمی کند و ایمنی می یابند این یکی از نمودهای جالب واکسیناسیون اولیه بود (طلایی و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۰۲). در گذشته برای پیشگیری از آبله مایع مخصوصی را در وسط قسمت پایین ساعد قرار داده و بر روی هر دست چهار خراش سطحی به شکل مربع می دادند و پس از بند آمدن خون گردی را از پوسته زخم خشک شده ابله تلقیحی به دست می آمد در خراش وارد کرده و آن را قدری می مالیدند و برای همیشه مصنوعیت ایجاد می شد (افشار، ۱۳۸۱: ۱/ ۴۰۸-۴۰۹). در نواحی گوناگون ایران نیز مردمان هر منطقه با توجه به دیدگاه ها و تجارب خود روش های درمانی پیشگیرانه ای را در خصوص بیماری ها به کار می بردند. درمانگران محلی برای مصونیت در مقابله آبله دلمه های پوسته حاصل از آبله را جمع آوری می کرد تا در مواقع لزوم از آن برای تلقیح و ایمنی بخشی افراد به ویژه کودکان استفاده کنند (عرییان، ۱۳۹۷: ۳۶). در همدان درمانگران متوجه شده بودند که با تلقیح مقداری از بخور، شخص مبتلا به بیماری آبله به بدن شخص سالم می توان به نجات بیمار اقدام نمود. تا قرن سیزدهم هجری این روش ناقص عامیانه و غیر بهداشتی در روستاهای دور افتاده متداول بود (نوابی، ۱۳۶۹: ۲۵۷). برای آبله کوبی معمولا پیر زنان مقداری پوست خشک شده زخم آبله ای را جمع نموده و در پارچه ای تمیز در صندوقچه خود نگهداری می کردند در وقت لازم آن بیرون آورده سپس ساییده و با کمی آب ترکیب می نمود و سپس قطره ای از این مخلوط را پشت دست شست و انگشت مجاور آن قرار داده و با سوزن مخصوص داخل جلد می کردند بدین ترتیب اکثر کودکان از گزند آبله در امان بودند (تاجبخش، ۱۳۸۵: ۶۰۲/۲).

۲- ۶- آبله کوبی نوین

آبله کوبی به روش نوین برای اولین بار در دوران فتحعلی شاه (۱۱۸۵-۱۲۵۰ق) و ولیعهدی عباس میرزا (۱۲۰۳-۱۲۴۹ق) انجام گرفت. در سال ۱۲۲۷ ق عباس میرزا از دکتر جمیز کمبل که بیماری واگیردار او را درمان کرده بود قدردانی کرد وی همچنین تمام اعضای خانواده خود را واکسینه و از این رهگذر به از بین رفتن مخالفت با آبله کوبی در بین مردم همت گماشت. این موقعیت سبب گردید که عباس میرزا دکتر جان کورمیک انگلیسی را به عنوان پزشک مخصوص خود

^۱ Edward Jenner

^۲ یوهان لوییس شلمیر از اساتید دارالفنون که تاثیر زیادی بر پزشکی نوین گذاشت. وی دکتر خود را در لیدن دریافت نمود.

استخدام کند. این شاهزاده روشن فکر دستور داد یک ستاد واکسیناسیون برای مقابله با آبله آغاز به کار کند. اگر چه کودکان در برخی از روستاها واکسینه شدند اما این ستاد به دلیل مخالفت های مردمی متوقف گردید اما برادر بزرگتر وی؛ محمد علی میرزا دولتشاه والی کرمانشاهان یک ستاد واکسیناسیون آبله را در منطقه مرزی با عراق راه اندازی کرد تا از ورود این بیماری از عراق که معمولاً از طریق تجار و زوار سرایت می کرد جلوگیری نماید. از طرفی ژان دومورات تاجر فرانسوی ستاد واکسیناسیون را در کرمانشاه برپا کرد. بنا به گفته خودش وی واکسیناسیون آبله را در سال ۱۲۲۴ق در بغداد آغاز کرد و تنها با مداخله مفتی اعظم احمد افندی قادر به انجام واکسیناسیون شد. اما سپس اهالی موصل و ایروان را آموزش داد تا آنها نیز در شهرهای خود همین کار را انجام دهند. همسرش روش واکسیناسیون را به چند زن مسیحی آموزش داد که یکی از آنها پس از ترک دیمورات و همسرش از عراق در بصره واکسیناسیون را ادامه داد. دی مورات اعلام کرد که بیش از ۴۵۰۰ کودک را تا سال ۱۲۳۴ق واکسیناسیون کرده و در آن سال والی کرمانشاهان از او دعوت کرد تا به عنوان مترجم اصلی وی مشغول به کار شود. وی در آن شهر بیش از ۵۰۰ نفر را واکسینه کرد که در این میان ۲۵ شاهزاده و شاهزاده خانم قاجاری وجود داشت. هنگامی که حاکم کرمانشاهان در گذشت دی مورات از کرمانشاه به همدان سپس به تهران رفت (فلور، ۱۳۸۶: ۶۳). البته تلاش های سازنده امیرکبیر را نباید از نظر دور داشت، وی که سلامتی رعیت برایش اهمیت داشت تلاش می کرد به وسیله واکسیناسیون همگانی و اعزام پرستار به سراسر استان ها و ترجمه مقالات در مورد آبله اقدامات موثری انجام دهد (طلایی و دیگران ۱۳۹۶: ۲۰۴) نتیجه این پیگیری ها در سال های بعد به گونه ای بود که در ۲۵ ماه رجب سال ۱۳۳۴ق امین مالیه همدان به علت تمام شدن مایه آبله درخواست ارسال مایه آبله و ارسال آن به همدان کند (ساکما ۲۴۰۷۰۶۵۰۰۰۴). و یا در سال ۱۳۳۶ق کارگزاری کردستان از مرکز درخواست نمود تا موسی آبله کوب را برای کوبیدن مایه به سندج اعزام کند (استادوخ، ۱۳۳۶، کارتن ۳۷، سریال ۶۵ پرونده ۲۵) که این امر حکایت از نهاده شدن اقدامات دولت قاجار و همراهی اغلب مردم در مهار بیماری دارد.

البته نقش روزنامه های دولتی که همسو با دولت و در جهت تنویر افکار عمومی و ترغیب مردم تلاش می کردند را نباید از نظر دور داشت به طوری که روزنامه وقایع اتفاقیه در مورد قانون آبله کوبی گزارشی منتشر کرد که «در ممالک محروسه ناخوشی آبله عمومی است که اطفال را عارض می شود اولیای دولت علیه کسان برای یاد گرفتن این فن شریف گماشته اند که بعد از آموختن به جمیع ممالک محروسه مامور نمایند که در هر ولایتی جمیع اطفال خود را مردم بیاورند و آبله شان را بکوبند و از تشویش و هلاکت و عیب آسوده گردند در ممالک ایران آبله عمومی شد و اطفال را عارض می گردید و اکثری را هلاک می کرد و یا کور و معیوب می شدند و اعتماد به نفس خود را از دست می دادند تا آخر عمر عزلت نشین منازل می شدند» (روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۳۰، نوزدهم ربیع الثانی، ۱۲۶۷).

کار آبله کوبی در ابتدا معمولاً به عهده جراحان و دلاکان بود. اما در دوره صدارت امیرکبیر به جهت ساماندهی و تخصصی نمودن کار تزریق، طبیبان مایه کوب با حقوق مکفی به استخدام درآمدند تا به صورت رایگان به آبله کوبی پردازند. روزنامه اتحاد گزارش داده که دکتر ضیاء الاطباء بخاطر رفاه و آسایش مردم همدان در ماه های گرم سال و همچنین سلامتی کودکان؛ آبله کوبی تعطیل و در ماه مهر دوباره آغاز به کار می کند و از اولیای کودکان آبله کوبیده شده که تقریباً دو هزار نفر بودند درخواست نموده که از هر کسی دیناری اجرت گرفته شده بیايد به او پس داده می شود چون آبله کوبی مجانی است (روزنامه اتحاد، ش ۱۱، ۸ شعبان، ۱۳۳۲، ص ۴). متأسفانه بعد از مرگ وی باز دولت از این امر

حیاتی غفلت ورزید و دیگر امر تلقیح آبله به میل و اراده اطباء وا گذاشته شد (طلایی و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۰۶). اما با این حال این موضوع کمابیش پیگیری می شد به طوری که صفالحق از حکیمان اواخر دوران قاجار بعد از بازگشت سفر هندوستان از طرف اداره صحه همدان برای آبله کوبی به اسدآباد فرستاده شد زیرا که آبله در این شهر بسیار شایع شده بود. وی ۱۴ سال در اسدآباد به خدمات درمانی و مایه کوبی پرداخت (فیضی، ۱۳۸۸: ۱۸۳). بخشی از کارکنان دولت قاجار نیز همسو با مردم برای ریشه کنی آبله دست به یک سری اقدامات اساسی زدند از جمله درخواست بعضی ملزومات طبی برای تشکیل مطب آبله کوبی از فرانسه و اجازه حمل آن از راه روسیه که از مختار السلطنه گرفته بودند نمونه ای از آنهاست (استادوخ، سال ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۱۱۹، پرونده ۵).

۷- راه های پیشگیری و درمان بیماری آبله

در گذشته محمد بن زکریا رازی برای پیشگیری از آبله عمل فصد را صورت می داد و بیمار غذاهای خنک کننده استفاده می کرد و در میانه روز بیمار را در آب سرد نشاند و بیمار نباید از غذاهای گرم استفاده کند رازی دستورهای مفصل و دقیق غذایی از قبیل شستشو مداوم صورت بیمار با آب صندل و کافور را پیشنهاد می داد. به عقیده رازی افراد سفیدپوست و چاق و سرخ رنگ که مزاج مرطوب دارند بیشتر مستعد ابتلا به بیماری آبله بودند. در دوره حاکمیت فتحعلی شاه قاجار آبله کوبی به ایران آمد و محمد علی میرزا دولتشاه حاکم کرمانشاهان نیز برای جلوگیری از شیوع آبله در آن منطقه مرزی با عثمانی به آبله کوبی دست زد (آدمیت، ۱۳۵۴: ۳۲۳). وی در سال ۱۲۳۴ ه ق یکی از ارامنه مقیم بغداد را به عنوان مترجم به کرمانشاه آورد. این شخص که آوانس مرادیان نام داشت اصلاً از مردم استانبول و داماد یک پزشک فرانسوی بود که در بغداد به شغل تجارت اشتغال داشت و در اواخر کار کنسولگری فرانسه در بغداد مترجمی داشت. آوانس که پس از اشتغال در خدمت دولتشاه به گرفتن نشان شیر و خورشید نائل آمده و تا پایان عمر شاهزاده همچنان در خدمت او باقی ماند و سپس به جلفا اصفهان رفت و در آنجا در گذشت. طریقه علمی تلقیح آبله به روش علمی ادوارد جنر به دست همین آوانس مرادیان صورت گرفته بود زیرا آوانس که در استانبول با این روش آشنا شده بود و در بغداد نیز با پزشکان اروپایی کنسولگری فرانسه و انگلیس سر و کار داشت کاملاً به روش علمی آبله کوبی پی برده بود و برای خدمت به انسانیت و آشنا ساختن مردم نسبت به این بیماری عشقی فراوان داشت اما توفیقی نیافته بود زیرا مردم عوام مایع کوبی را مبارزه با مشیت الهی می دانستند و نمی خواستند با انجام عمل مایه کوبی با مشیت الهی به مبارزه برخیزند (آشتیانی، ۱۳۲۶: ۶۹؛ نوایی، ۱۳۶۹: ۵۴۸). مرادیان پس از آنکه در خدمت محمد علی میرزا دولتشاه در آمد باز در کرمانشاه به همین کار دست زد و من جمله بیست و پنج نفر شاهزاده زن و مرد از خاندان دولتشاه را تلقیح نمود وقتی که وی از کرمانشاه رفت در همدان، اصفهان، تهران کاشان، جلفا نیز بدین کار اشتغال داشت و همه وقت لیستی از تلقیح شدگان را به تقاضای دکتر کورمیک طیب فرانسوی در تهران پیش او می فرستاد (آشتیانی، ۱۳۲۶: ۷۰). یکی دیگر از راهکارهای مهار بیماری آبله رنگی نمودن محیط اطراف بیمار بود که تاثیر بسزایی در کنترل و درمان آن داشت. روزنامه اختر به نقل از یکی از اطبا دانمارک به نام «فنس» بیان داشته که خواباندن مریض در محل تاریک و جایی که هیچ گونه نوری وارد آن نگردد اولین شرط درمان آبله بوده و رنگ سرخ بیشترین سازگاری را با این بیماری دارد و باید تمام وسایل اطراف بیمار به رنگ سرخ باشند تا مرض هر چند شدت داشته باشد از بین برود (روزنامه اختر، ش ۳۱، بیست و نهم ربیع الاول، ۱۳۱۱، ص ۶۳۶۲).

یکی دیگر از روش های سنتی درمان آبله در مناطق غربی این بود که برای از بین بردن خارش قسمت های تاول زده از آبله بدن بیمار را با موادی که از آمیخته شدن آب، گل ختمی و لعاب عناب ترکیب شده خوب مالش داده و این مواد را به قسمت های تاول زده مالیده و برای اینکه بیمار بدن خود را خارش ندهد هر دو دستش را می بستند و تا زمانی که تاول های بدن خوب نشده باشد دستهایش باز نمی کردند چون آگه جایی که تاول زده و خارش دارد دست بزنند جای آن تا آخر عمر به همراه کودک و بیمار خواهد بود و بعد از اینکه بیمار سلامتی خودش را بدست می آورد لباسهایش را به طور کامل در آتش می سوزاندند (فیضی، ۱۳۹۷: ۱۱۹). از طرفی غذای فرد آبله زده به مدت یک الی دو ماه به طعام های چون شوبای بی روغن محدود می شد و یا اینکه طبیبان دوره قاجار مالیدن نیلوفر کوبیده شده و خمیری مرکب از سرگین گوسفند با سرکه و آب جو برای برطرف کردن لکه های آبله صورت را سودمند می دانستند شکل دیگر استفاده از دارو مرکب از جوشانده آب سنا و پیه مرغ خانگی توتیای شسته شده به صورت موم بود که برای برطرف کردن جای آبله استفاده می کردند. به طور کلی شیوه های یاد شده تصویری از راهکارهای پیشگیری و درمان آبله بر پایه طب رایج در چار چوب اخلاط چهار گانه ارائه می دادند (پورسیلاب و دیگران ۱۳۹۸: ۱۴۵-۱۴۷)

۸- تلاش های مجلس و دولتمردان قاجار برای مهار بیماری آبله

نخستین تلاش ها برای مقابله با بیماری آبله از سوی عباس میرزا صورت گرفت، وی برای غلبه بر تصورات نادرست مردم، دکتر کورمیک را مجبور کرد تا ابتدا بچه های او را واکسن بزند. نائب السطنه بعد از موفقیت برنامه واکسیناسیون شاهزاده ها، دستور داد تا بچه های روستایی هم واکسینه شوند. با دستور عباس میرزا در تبریز، تهران، خوی، ارومیه و مراغه عمل واکسیناسیون انجام گرفت (برجسته و همکاران، ۱۳۶۳: ۵۹) از طرفی وزارت داخله به جهت اینکه ماهانه از تلفات ۲۵۰ تا ۴۰۰ نفر به علت بیماری آبله در غرب و شرق ایران جلوگیری کند اقدام به تاسیس آبله کوبی مجانی در تمامی شهرها نموده و مجلس آن را تصویب نمودند (ساکما، ۳۰۶۹۵۲۷۹۶) افزون بر این ماهانه دویست تومان به مخارج آبله کوبی رایگان اطفال اختصاص یافت (استادوخ، ۱۳۲۸، کارتن ۱۶۸، سریال ۱۳، پرونده ۱۳۸). البته تلاش روزنامه ها در راستای اجرای این مصوبات دولت و مجلس بسیار موثر بود به طوری که روزنامه اختر در راستای محقق شدن تلاش های دولت قاجار و همسو با آن در شماره نوزدهم سال ۱۳۱۲ ق خود در مورد ضرورت آبله کوبی و تعمیم آن مطالبی منتشر کرد مبنی بر اینکه چنانکه دانش آموزی مایه آبله را تزریق نکرده باشد از ورود وی به مکتب خانه ممانعت به عمل می آید. همچنین این منع برای ورود نیروی های نظامی نیز در نظر گرفته شده بود (روزنامه اختر، ش ۲۷، پانزدهم ماه رمضان، سال ۱۳۰۹) و از طرفی با توجه به اینکه دولت هزینه تامین مایه آبله از فرنگستان را پرداخت می کرد، والدینی که بچه هایشان را آبله کوبی نمی کردند حتی دادگاهی می شدند (روزنامه ناصری، ش ۴، ۱۸ محرم، ۱۳۱۱). بنابراین به جهت اجرای هر چه بهتر این سیاست ها و در راستای تشویق و همراهی مردم، روزنامه ها مطالب مختلفی منتشر می کردند چنانکه روزنامه ادب در مورد قوانین بازدارنده ملت سوئد و نروژ خبری منتشر کرد که مردم آنجا را مجبور به کوبیدن آبله نموده اند «قانون ملت مملکت سوئد و نروژ از کثرت اهمی که به کوبیدن آبله دارد حکم داده است که مادامی که زن و شوهری اثر تلقیح آبله در ظاهر بدن نداشته باشند عقد و ازدواج میانشان جاری نشود» (روزنامه ادب، ش ۴، هفدهم ماه رجب، ۱۳۱۶، ص ۱۲). اگر چه در ابتدا قسمت عمده ای از جمعیت جامعه به خاطر جهل و نادانی از زدن واکسن آبله سر باز می زدند اما به تدریج مردم به فایده آبله کوبی پی بردند.

۹- مخالفت با آبله کوبی و دلایل آن

هنگامی که در ایران آبله کوبی به اجرا گذاشته شد با مخالفت ها و کشمکش های فراوانی روبرو گردید مساله صرفا عدم تمایل جامعه یا کم اقبالی آنها در قبال پیشگیری از مرض آبله نبود بلکه مساله بر سر مخالفت و منازعه با مایه آبله کوبی و زیر بار نرفتن جامعه از انجام عمل مزبور بود (کریم خان زند، ۱۳۹۱: ۱۱۲). مخالفت های عمومی با آبله کوبی طیف گسترده را در برمی گرفت و سال ها ادامه داشت تا مردم توانستند این موضوع را بپذیرند دسته ای از این مخالفت ها ریشه مذهبی داشت دسته ای دیگر بخاطر گرایش ایرانیان نسبت به پزشکان اروپایی بود (سالاری، ۱۳۹۵: ۱۱۸). جیمز موریه (۱۸۴۹-۱۸۷۰)^۳ از مخالفت برخی درباریان با آبله کوبی خبر می دهد. وی آورده که چشم یکی از فرزندان مستوفی معروف به دلیل ناخوشی آبله از دست رفته بود و او قول داده بود که فرزند دیگرش را جهت آبله کوبی نزد جراحان سفارت بیاورد با این حال او از این کارشانه خالی کرد و ماه بعد دومین پسرش بخاطر ناخوشی آبله از دست داد و بعدها گفت مخالفت زنش در اعتماد به اروپاییان و عدم آبله کوبی دلیل مرگ فرزندش بود (موریه، ۱۳۸۵: ۳۳۱/۲).

برخی از مقاومت مردم در برابر آبله کوبی سخن به میان آورده و اینکه مردمان عصر قاجار به علت سادگی خیال می کردند توضیحات پزشک آبله کوب در ردیف همان داستان های است که معمولا درویش برای جلب توجه مردم زود باور و ساده از خود می یافتند. بعدها کم کم وقتی که آنها با چشم خود دیدند که هیچ کدام از اروپاییان مجدر و آبله رو نیستند درحالی که این بیماری در ایران بیداد می کند در گفته های آن دکتر به تامل پرداختند پزشک نیز برای اینکه مادرها را به همراه کودکانشان بسوی خود جلب کند به توزیع هدیه هایی میان افراد فقیر همت گماشت و به اشخاص ثروتمند اطمینان داد که اگر فقط یک لحظه بازوی فرزندان خویش را در اختیار وی بگذارند دیگر دانه های آبله بر درخشندگی صورت زیبای دختران آنها لطمه ای نخواهد زد و پسرهای آنها نیز زور بازوی رستم قهرمان افسانه ای را بدست می آورد زیرا او بیماری چندین شخصیت سرشناس معالجه کرده بود (سرنا، ۱۳۶۳: ۱۳۱). شواهد متعدد تاریخی نشان می دهد مقاومت مردم در برابر آبله کوبی اوایل زیاد بود. روزنامه وقایع اتفاقیه گزارش داده که در سال ۱۲۶۸ ق و طی ۲۸ روز آبله کوبی در تهران تنها سیصد نفر برای آبله کوبی موافقت نموده اند در صورتی که جمعیت تهران در آن زمان خیلی از این تعداد بیشتر بوده است (کریم خان زند، ۱۳۹۱: ۱۱۴). این گزارش نشان می دهد که سایر نواحی وضعیت مشابهی داشته اند.

عین السلطنه نیز در روزنامه خاطراتش در باب رواج آبله کوبی آورده «هر چند بیش از صد سال از آبله کوبی میگذشت در ایران هنوز آن طوری که باشد مردم آبله کوبی را انجام نمیدادند و اغلب وحشت دارند که فرزندان خود را آبله بکوبند» با اینکه دولت قاجار آبله کوبی را اجباری نمود اما عین السلطنه بر آن است که در سنوات بعد بسیاری از مردم همچنان به دلیل خرافات از آبله کوبی کودکانشان جلوگیری می کردند (عین السلطنه، ۱۳۷۴: ۷۳۲/۱).

۱۰- اقدامات دولت در زمینه آبله کوبی

چهار سال پس از پیروزی مشروطیت و در سال ۱۲۸۹ ه ق در پی تصویب مجلس شورای ملی به مجلس حفظ الصحة دستور داده شد در نقاط مختلف از جمله مدرسه دارالفنون، مریضخانه دولتی و اداره بلدیة مکان های برای معالجه آبله

³ James Justinian Morie

کوبی رایگان دایر گردد. هدف این بود که ماده آبله در تمام مملکت وجود داشته باشد (استادوخ، ۱۳۲۴، کارتن ۱۹، سریال ۶۰، پرونده ۸). همچنین برای ترویج آبله کوبی در مملکت و حفظ مردم از این مرض ماهی دویست تومان مخارج آبله کوبی برای اطفال در نظر گرفته و وزارت مالیه مکلف به پرداخت آن شد (استادوخ، ۱۳۲۸، کارتن ۱۶۸، سریال ۱۳۸، پرونده ۴). با توجه به اینکه مرض آبله هر ساله باعث تلفات فراوانی می شد از این رو در سال ۱۳۲۲ ق عین الدوله وزیر اعظم سابق به جهت مدیریت هر چه بهتر بیماری به تشکیل انجمن پرداخت.

۱۰-۱- تشکیل انجمن

انجمن الصحه در باب تشکیل اداره برای ساختن و تهیه مایه آبله برای تمام ممالک ایران به امضای عین الدوله شکل گرفت و مبلغ ۲۵۰ تومان معادل هزار فرانک از بابت مخارج خریدن وسایل ابتدایی تشکیل اداره مزبور پرداخت شد (استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۱۱۰، پرونده ۵). این نخستین تلاش دولت قاجار برای مهار بیماری بود. بعد از این دولت دست به اقداماتی زد از جمله:

۱۰-۲- مقرر نمودن جریمه

برای مدیریت بیماری، دولت قوانین سخت گیرانه ای وضع نمود و کسانی که آبله کوبی را نمی پذیرفتند معمولاً باید جریمه ای پرداخت و مورد مواخذه دیوانیان قرار می گرفتند به طوری که اگر «شخصی طفل خود را آبله نکوبیده است آن طفل آبله در آورده و به این مرض هلاک شد پنج تومان از پدر او جریمه گرفته شود» (روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۴۴، ۲۷ ماه صفر ۱۲۶۸، ص ۳). عین السلطنه در روزنامه خاطراتش آورده «روزی بقالی را آوردند که طفلش مرده بود به او گفتند ما که آبله کوب رایگان به ولایت ها فرستادیم گفت نداشتیم فرمودند پنج تومان جریمه دهد گفت ندارم دست در جیب کرده و پول او را داد چون حکم بر نمی گردد پس از رفتن دو فقیر امیر همانند یک زن جوان بچه مرده زار زار گریستی در آن حال میرزا آقا خان نوری رسید و سبب ناراحتی او را پرسید و گفتن این گریه برای دوشیرخوار بقال و چقال است اما امیر اصلاحات فرمود تمام ایران اولاد حقیقی من هستند من میخوام نسل ایران چندان شود که کل زمین را فراگیرد چرا باید جاهل باشد که بر اثر نکوبیدن آبله بمیرد» (سالور، ۱۳۷۴: ۴۰۶۷/۱)

۱۰-۳- اخذ مالیات از وسایل نقلیه و تخصیص آن به امر درمان آبله

یکی از مهم ترین وظایف بلدییه رعایت امور صحی ساکنین شهر بود از این رو وزارت مالیه قانونی تصویب نمود تا یک تومان از مالیات وسایل نقلیه در امور صحی و آبله کوبی مجانی تخصیص یابد (ساکما، ۷۲۱۳). در سال ۱۳۳۷ ق اعضای شورای حفظ الصحه توانستند دولت را متقاعد کنند که مالیات انتقال اجساد به عراق و ۱۰ درصد مالیات بر اسب ها و درشکه ها باربری وضع نمایند که شورا در نظر داشت آن را صرف واکسیناسیون مجانی آبله کند (فلور، ۱۳۸۶: ۲۷۸). همچنین هیات وزرا در سال ۱۳۳۶ ه ق مقرر نمود کلیه عایدات نوافل پس از وضع عشیریه که برای آبله کوبی تخصیص شده در هر ولایت به مصرف تنظیف محل برسد (استادوخ، ۱۳۳۶، کارتن ۳۶، سریال ۱۷۳، پرونده ۳). آنگونه که اسناد حکایت می کند بر اساس مراسله دکتر ژرژ^۴ رئیس حفظ الصحه در سال ۱۳۲۹ ق که حاوی احساسات مشاور حفظ الصحه به قانون تخصیص عشر مالیات وسایل تعلیق به تزریق آبله و تصویب به طور مجانی است. اولین قسط آن توسط اداره بلدییه پرداخت شد (ساکما، ۱۲۶۱۱).

^۴ Georges

۱۰-۴- عدم پذیرش دانش آموزان فاقد تزریق مایه آبله

یکی دیگر از سیاست های بهداشتی برای مهار بیماری که دولت پیگیری می کرد عدم پذیرش دانش آموزانی بود که آبله کوبی نکرده بودند از این رو دولت مردم را از طریق جراید مطلع می کرد به طوری که روزنامه اختر قوانین اجرا شده توسط اداره معارف برای کوبیدن آبله کودکان را چنین بازتاب داده که «از جانب وزارت جلیله و معارف محض مراعات و قوانین حفظ الصحه به طور اکید قدغن شده است که پس از این در هیچ یک از مکاتب ابتدایی اطفالی را که آبله کوبیده نشده اند برای آموزش نپذیرید و از شاگردان حاضر نیز هر کدام آبله کوبی نشده است در دواخانه های دولتی که در محلات هست بدون تاخیر در باره آنان هم مجانا عملیات آبله کوبی مجری بشود و به تمامی ولایت ها محروسه عثمانی نیز در این باب امر موکد صادر شده است که در خصوص آبله کوبی اطفال لوازم دقت به عمل آورده شود و حکم این همه جا مرعی و مجری است» (روزنامه اختر، ش ۱۷، چهارشنبه ۲۹ ربیع الاول، ۱۳۰۶ ص ۴۴۲۱).

۱۰-۵- تزریق رایگان آبله کوبی

دولت قاجار به جهت مشارکت هر چه بیشتر مردم در مهار این بیماری اعلام نمود که آبله کوبی کاملاً رایگان و از اوایل پاییز هر سال در کلیه ولایات شروع خواهد شد کسانی که مامور این خدمت بودند توسط مجلس حفظ الصحه دولتی دستور العمل و مایه آبله کوبی برای آنها فرستاده می شد. زیرا بر اساس گزارش هایی که سال ۱۳۲۸ ق اداره احصاییه به وزارت داخله و ریاست مجلس شورای ملی ارسال کرده بود به تلفات ۳۵۰ الی ۴۰۰ نفر بر اثر بیماری آبله اشاره شده بود از این رو وزارت داخله مصمم گردید تا به تاسیس آبله کوبی رایگان اقدام و بدین شیوه از تلفات بیماری جلوگیری نماید (ساکما، ۳۰۶۵۹۲۷۹۶). معمولاً حکومت یک محل مخصوص مجانی که دردسترس عموم بود از قبیل ساختمان عمومی یا مدرسه تعیین می کرد و به اهالی توسط اعلان و باروش های دیگر از قبیل جازدن آنها را خبردار می کرد که هفته ای یک روز طبیب مامور سه ساعت مشغول آبله کوبی خواهد بود و از این بابت به هیچ وجه حق الزحمه ای دریافت نمی کرد. همچنین به جهت اجرای صحیح این برنامه دلاک ها از آبله کوبی منع شدند (روزنامه حفظ الصحه، ش ۲۰، غره ماه ذی الحجه ۱۳۲۲).

روزنامه اتحاد یکی از راهکارهای پیشگیری از سرایت بیماری را آبله کوبی می داند که در بعضی مناطق برای تشویق مردم به صورت مجانی صورت می گرفت. این روزنامه طی گزارشی آورده است؛ ضیاء الاطباء مدیر آبله کوبی در شهر همدان در سال ۱۳۳۲ ه ق به اهالی این شهر گفته که آبله کوبی مجانی از طرف دولت و مجلس حفظ الصحه مرکزی بخاطر سلامتی اطفال در فصل تابستان تعطیل است و مجدداً از ماه های بعد یعنی از مهر ماه آغاز می گردد. وی موفق شده بود دو هزار طفل آبله کوبی کند از طرفی از اولیای آنها خواسته شده بود اگر از هر کدام دیناری اخذ کرده اند بگویند تا پرداخت گردد زیرا عموم مردم مستحضرند که آبله کوبی مجانی است (روزنامه اتحاد، ش ۱۱، پنج شنبه ۸ شعبان، ۱۳۳۲).

۱۰-۶- خرید تجهیزات

باتوجه به اینکه کارکنان دولت به این آگاهی دست پیدا کرده بودند که آبله کوبی به حال مردم مفید است از این رو برای ریشه کنی آن دست به یک سری اقدامات زدند از جمله درخواست بعضی ملزومات طبی برای تشکیل مطب آبله کوبی از فرانسه را خواستار شده و اجازه حمل آن را از راه روسیه از مختار السلطنه گرفتند (استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۱۱۹، پرونده ۵). عین الدوله وزیر اعظم سابق مبلغ ۲۵۰ تومان که معادل هزار فرانک می شد از بابت مخارج خریدن وسایل ابتدایی تشکیل اداره مزبور پرداخت نمود (استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، پرونده ۵، سریال ۱۱۰) و جنرال قونسولگری

در اسرع وقت سیصد لوله ده نفره مایه آبله کوبی به اسم مجلس حفظ الصحة خرید و با پست ارسال نمود (استادوخ، ۱۳۳۵، کارتن ۲۷، سریال ۱۲، پرونده ۲۲). آن گونه که دکتر شبندر خبر می دهد وسایل آبله کوبی از راه انزلی توسط ممتاز السلطنه تحویل گرفته شد که شامل سیصد لوله مایه آبله بود (استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، پرونده ۵ سریال، ۹۱) رونوشت تلگراف وزارت خارجه در خصوص خریداری لوازم آبله کوبی توسط شبندر کرمانشاه با کمک دولت فرانسه و در مورخه پانزدهم ماه رمضان برای ممتاز السلطنه ارسال گردید (استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۸۱، پرونده ۵). مجموعه اقداماتی که توسط کارگزاران حکومت صورت گرفته در جهت ریشه کنی آبله کوبی بود و احیاناً اگر کسی به مرض آبله تلف می شد مشخص می گردید جزو افرادی بوده است که به دلایل فردی آبله نکوبیده است.

نتیجه گیری

نتایج حاصل از این جستار نشان داد که بیماری آبله یک بیماری مسری است که در کنار سایر بیماری ها همیشه زندگی مردم را تهدید می کرد. این بیماری با بهداشت محیط و انتقال و همه گیری رابطه مستقیمی داشت از این رو قرار گرفتن ایالت های کرمانشاهان و همدان در مسیر عتبات خود عاملی در گسترش این بیماری در این مناطق بود از این رو دولت قاجار مصمم شد تا برای مهار آن در پایتخت و ایالت های چون کرمانشاهان و همدان دست به اقداماتی بزند. اولین تلاش های صورت گرفته عبارت بودند از تشکیل انجمن، مقرر کردن جریمه، اخذ مالیات از وسایل نقلیه و تخصیص آن به درمان بیماری آبله، عدم پذیرش دانش آموزان فاقد تزریق مایه آبله، تزریق رایگان آبله کوبی و خرید تجهیزات، که دولت قاجار برای مهار این بیماری به کار بست. اما با وجود این، گاهی عدم همراهی مردم، نداشتن اعتماد به تزریق مایه آبله کوبی، عدم اطمینان به پزشکی نوین سبب می شد تا اقدامات دولت قاجار عقیم بماند و این شرایط حتی بعد از این دوران تداوم داشته و شاهد گسترش این بیماری و مرگ و میر ناشی آن هستیم.

منابع

- ابن هشام (۱۳۷۵). *زندگانی محمد (ص) پیامبر اسلام*، ترجمه سید هاشم رسولی، تهران: کتابچی.
- افشار، ایرج (۱۳۸۱). *کرمانشاهان و تمدن دیرینه*، ج ۲ تهران: نگارستان کتاب.
- اقبال آشتیانی، عباس (۱۳۲۶). آبله کوبی، *مجله یادگار*، سال ۴، ش ۳، ص ۶۸-۷۲.
- آدمیت. دکتر فریدون (۱۳۵۴). *امیرکبیر و ایران*، تهران: انتشارات: خوارزمی.
- برجسته، سحر و کثیری، مسعود (۱۳۹۳). *بهداشت و زیبایی در عصر قاجار*، تهران: امیر کبیر.
- پولاک. یاکوب ادوارد (۱۳۶۸). *ایران سرزمین و مردم آن*، ترجمه کیکاووسی جهاننداری، تهران: خوارزمی.
- تاجبخش. حسن (۱۳۸۵). *تاریخ دامپزشکی و پزشکی ایران*، ج ۲ تهران: دانشگاه تهران.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۳۶). *سفرنامه تاورنیه*، ترجمه ابوتراب نوری با تجدید نظر کلی و تصحیح حمید شیرانی، تهران: سنائی.
- جی ای پارک، ک. بارک (۲۰۰۲). *بیماری های مزمن غیر واگیر دار و بیماری های واگیر شایع*، ترجمه دکتر حسین شجاعی، تهران: سماط.
- روستایی. محسن (۱۳۸۲). *طب و طبابت در ایران از عهد قاجار تا پایان عصر رضاشاه به روایت اسناد*، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۴). *روزگاران تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی*، تهران: سخن.

سالاری، آرزو (۱۳۹۵). وضعیت بهداشت در دوره قاجار بر اساس سفرنامه ها، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه مبد.

سالور، قهرمان (۱۳۷۴). روزنامه خاطرات عین السطنه، ج ۵، تهران: اساطیر.

سرنا، کارا (۱۳۶۳). آدم ها و آیین ها در ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران: زوار.

شاردن، ژان (۱۳۷۲). سفرنامه شاردن، ترجمه اقبال یغمایی، ج ۳، تهران: توس.

طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۵). تاریخ طبری، ترجمه ابو القاسم پاینده، تهران: اساطیر.

طلایی، محسن و همکاران (۱۳۹۶). بررسی اپیدمی ها در ایران از آغاز سلسله قاجاریه تا پایان جنگ جهانی دوم، تهران: ایرانیان طب.

عباسی، محمد رضا، بدیهی، پرویز (۱۳۷۶). گزارش های اوضاع سیاسی اجتماعی ولایات عهد ناصری، تهران: پژوهشگاه اسناد.

عربیان، سمانه (۱۳۹۷). بیماری آبله و آبله کوبی در دوره قاجار بر پایه اسناد مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت خارجه، تهران: دانشگاه شاهد.

عسکریان، دنیا (۲۰۱۶). بررسی وضعیت بیماری واگیر در ایران عصر ناصرالدین شاه قاجار با تاکید بر گزارش جراید و مطبوعات، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

علیپور سیلاب، جواد، صدقی، ناصر، نامدار، حسین، غفاری، علیرضا، دشتی، محمد رضا (۱۳۹۸). بررسی مقابله با بیماری آبله در ایران عصر قاجار، اخلاق تاریخ پزشکی، دوره ۱۲، (۱)، ۱۴۰-۱۴۹.

فلور. ویلم (۱۳۸۶). سلامت مردم در ایران قاجار. ترجمه دکتر ایرج نبی پور، بوشهر: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی بوشهر.

فیضی، عباس (۱۳۸۸). حکیمان روحانی همدان، زندگی بیست و شش طبیب سنتی با دیباچه محمود عباسی، تهران: موسسه فرهنگی سینا.

فیضی، عباس (۱۳۹۷). پزشکی مردانه در همدان، تدوین و بازنویسی مهدی به خیال، تهران: طلایی.

کثیری، مسعود، نورایی، مرتضی (۱۳۸۹). مروری بر تاریخچه برخی مشکلات جامعه شناسی تلقیح واکسن آبله در ایران، مجله اخلاق پزشکی، دوره سوم، شماره ۳.

کرزن. جورج ناتانیل (۱۳۶۲). ایران و قضیه ایران. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، ج ۱-۲، تهران: علمی و فرهنگی.

کریم خان زند، مصطفی (۱۳۹۱). آبله کوبی در ایران سابقه، مخالفت ها و روشها، مجله تاریخ پزشکی، دوره ۲، شماره ۱۱، صص ۹۷-۱۲۹.

محمود میرزا، ضیاع الم محمود (۲۰۲۰). نخستین رساله وبا و طاعون در عصر قاجار، به کوشش (شهرام کیانی) تهران: ایران آکادمیه.

مصاحب، غلام حسین (۱۳۵۶). دائره المعارف فارسی، ج ۳، تهران: امیر کبیر.

مقدسی، مطهر بن طاهر (۱۳۷۴). آفرینش و تاریخ ترجمه محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران: آگه.

موریه، جیمز (۱۳۸۶). ایران ارمنستان و آسیای کوچک (۱۸۱۰-۱۸۱۶) تا قسطنطنیه، ترجمه دکتر ابوالقاسم سری، ج ۲ تهران: توس

نواپی، عبدالحسین (۱۳۶۹). اسناد و مکاتبات ایرانی، تهران: زرین.

اسناد وزارت امور خارجه ایران (استادوخ)

استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۸۱، پرونده ۵.

استادوخ، ۱۳۳۵، کارتن ۲۷، سریال ۱۲، پرونده ۲۲.

- استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۱۱۰، پرونده ۵.
 استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۹۱، پرونده ۵.
 استادوخ، ۱۳۳۶، کارتن ۳۶، سریال ۱۷۳، پرونده ۳.
 استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۱۱۰، پرونده ۵.
 استادوخ، ۱۳۲۸، کارتن ۱۶۸، سریال ۱۳۸، پرونده ۴.
 استادوخ، ۱۳۲۴، کارتن ۱۹، سریال ۶۰، پرونده ۸.
 استادوخ، ۱۳۲۸، کارتن ۱۶۸، سریال ۱۳، پرونده ۱۳۸.
 استادوخ، ۱۳۲۵، کارتن ۲۲، سریال ۱۱۹، پرونده ۵.
 استادوخ، ۱۳۳۶، کارتن ۳۷، سریال ۶۵، پرونده ۲۵.
 استادوخ، ۱۳۱۸، کارتن ۱۲، سریال ۱۴، پرونده ۲۳.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)

(ساکما شماره بازیابی ۳۰۶۵۹۲۷۹۶)، (ساکما شماره بازیابی ۳۰۶۹۵۲۷۹۶)، (ساکما شماره بازیابی ۲۴۰۷۰۶۵۰۰۰۴)، (ساکما شماره بازیابی ۷۲۱۳)، (ساکما شماره بازیابی، ۱۲۶۱۱).

نشریات

- روزنامه اتحاد، ش ۱۱، پنج شنبه ۸ شعبان، سال ۱۳۳۲، ص ۴.
 روزنامه ادب، ش ۴ هفدهم ماه رجب، ۱۳۱۶، ص ۱۲.
 روزنامه اصفهان، ش ۲۲۰ بیست چهارم شعبان، ۱۳۰۱ ص ۱۰۳۹.
 روزنامه حفظ الصحة، ش ۲۰، غره ماه ذی الحجه ۱۳۲۲.
 روزنامه دولت علیه، ش ۶۰۷ بیست ششم ماه ربیع الثانی، ۱۲۸۴، ص ۱۰۱۳.
 روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۴۴، ۲۷ ماه صفر ۱۲۶۸، ص ۳.
 روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۴۴، ۲۷ ماه صفر ۱۲۶۸، ص ۳.
 روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۲۰۱، شانزدهم ماه ربیع الثانی، ۱۲۷۱.
 روزنامه وقایع اتفاقیه، ش ۳۰، نوزدهم ربیع الثانی، ۱۲۶۷.
 روزنامه اختر، ش ۲۷، پانزدهم ماه رمضان، سال ۱۳۰۹.
 روزنامه اختر، ش ۲۷، پانزدهم ماه رمضان، سال ۱۳۰۹.
 روزنامه اختر، ش ۱۷ چهارشنبه ۲۹ ربیع اول، ۱۳۰۶ ص ۴۴۲۱.
 روزنامه اختر، ش ۱۷، چهارشنبه ۲۹ ربیع اول، ۱۳۰۶ ص ۴۴۲۱.
 روزنامه اختر، ش ۳۱، بیست و نهم ربیع الاول، ۱۳۱۱، ص ۶۳۶۲.
 روزنامه اختر، ش ۳۱، بیست و نهم ربیع الاول، ۱۳۱۱، ص ۶۳۶۲.
 روزنامه بیستون، ش ۱، غره ماه صفر، ۱۳۰۸.
 روزنامه دولت علیه، ش ۵۷۳ پنج شنبه پانزدهم ماه صفر، ۱۲۸۲.
 روزنامه ناصری، ش ۴، هجدهم ماه محرم، ۱۳۱۱.

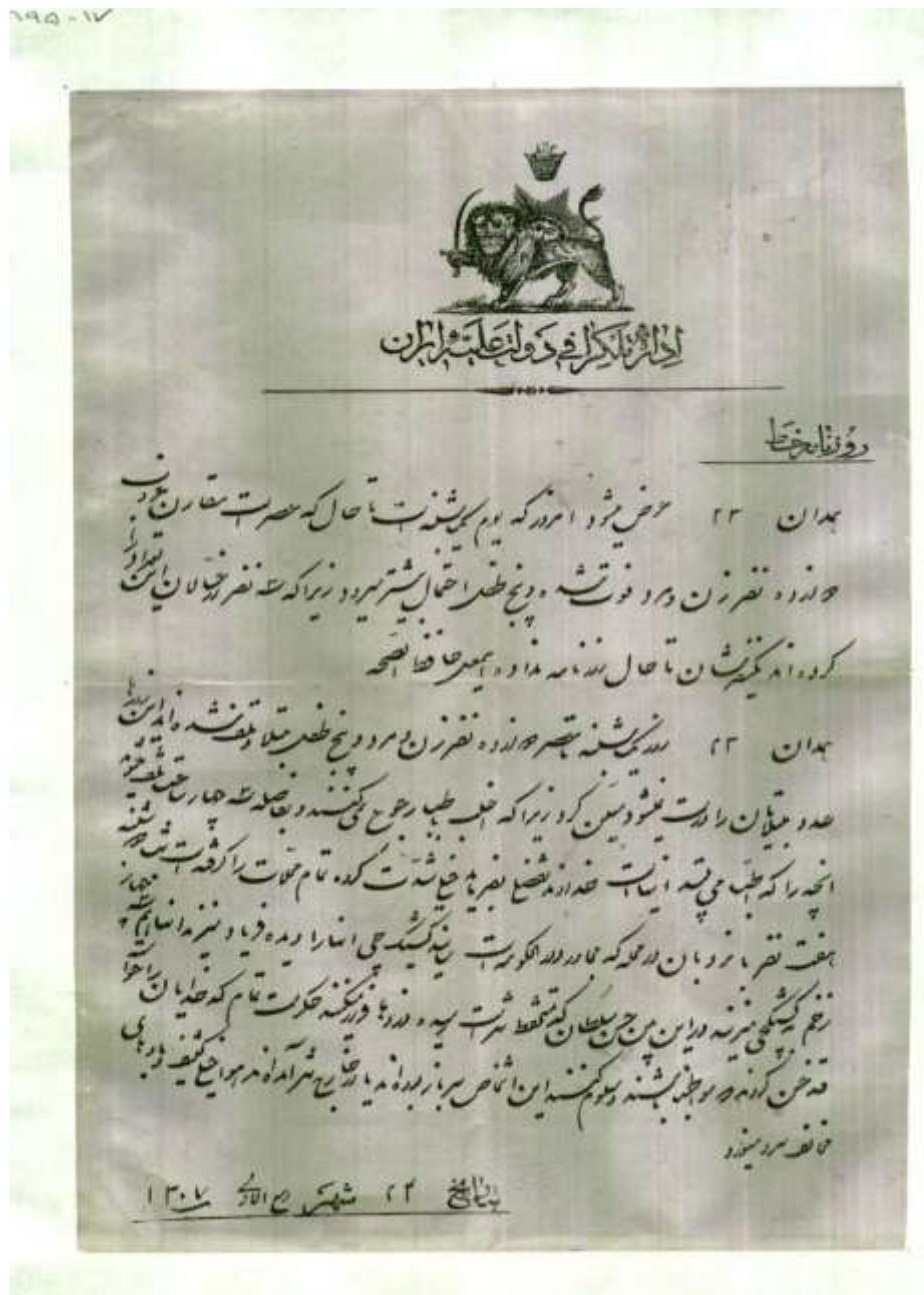
References

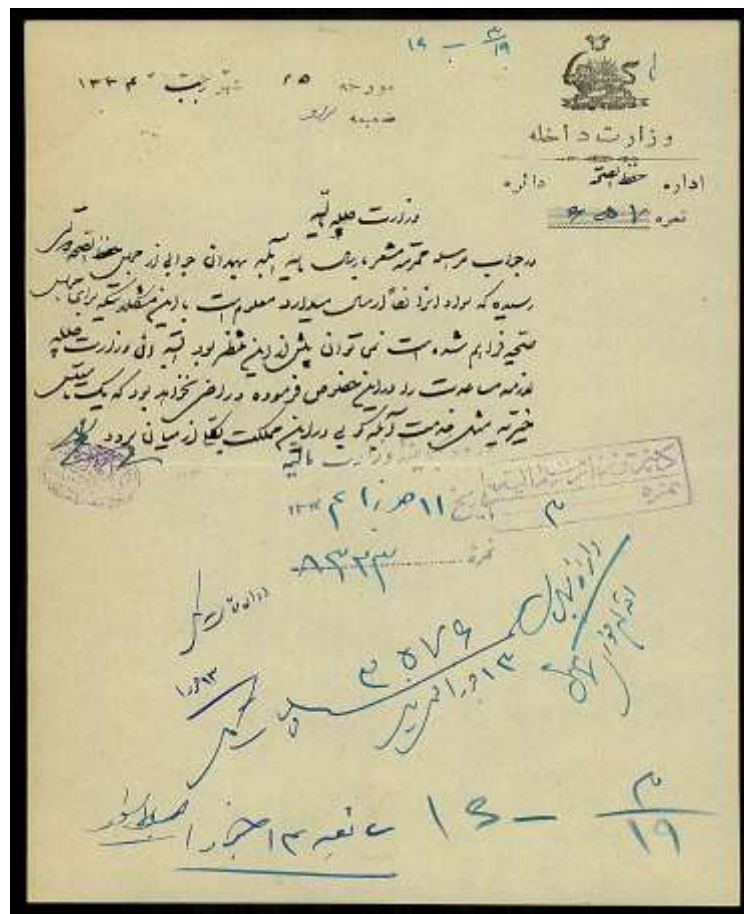
- 1-Afshar, I.(2003). Kermanshahs and Ancient Civilization, Volume 2, Tehran: Nagarestan Kitab [Persian].
- 2-Adamiyat, F. (1935). Amirkabir and Iran, Tehran: Publications: Kharazmi. [Persian].
- 3-Iqbal Ashtiani, A. (1908). Smallpox eradication, Yadgar magazine, year 4, issue 3, pp. 68-72. [Persian].
- 4-Azizi. M. H. A.(2010) Brief History of small pox Eradication in Iran, Archives of Iranian Medivine, 13 (1),p 69-7
- 5-Akhtar newspaper, No. 27, 15th of September, 1891. Istanbul. [in Persian]
- 6-Akhtar newspaper, No. 17, Wednesday, 29th of Mars.1888. p. 4421.15th of 1891. Istanbul. [in Persian]
- 7-Akhtar newspaper, No. 31, 29th of july-, 1892, p. 6362. Istanbul.. [in Persian]
- Adab newspaper, No. 4, 17th of july, 1917, p. 12 . [in Persian]
- 8-Isfahan newspaper, No. 220, twenty-fourth of October, 1883, p. 1039. . [in Persian]
- 9-Etihad Newspaper, No. 11, Thursday, 8th October, 1332, p. 4. [in Persian]
- 10-Ibn Hisham (1997). The life of Muhammad (pbuh), the prophet of Islam, translated by Seyyed Hashim Rasouli, Tehran: Katabachi [Persian].
- 11-Abbasi, M. R, Badihi, P. (1998). Reports on the socio-political situation of Ahed Naseri Provinces, Tehran: Sanad Research Institute. . [Persian].
- 12-Arabian, S. (2017). Smallpox and smallpox in the Qajar period based on the documents of the Ministry of Foreign Affairs Diplomatic Records and History Center, Tehran: Shahid University. [Persian].
- 13-Askarian, D. (2016). Investigating the situation of contagious diseases in Iran during the era of Naser al-Din Shah Qajar, emphasizing the organization of newspapers and press, Tehran: Shahid Beheshti University. [Persian].
- 14-Alipour Silab, J, Sedki, N, Namdar, H, Ghafari, A.R, Dashti, M.R. (2018). Investigating dealing with smallpox in Qajar era Iran, Ethics of Medical History, Volume 12, (1), 140-149. [Persian].
- 15-Bargasteh, S. Kasirii, M. (2013). Health and beauty in the Qajar era, Tehran: Amir Kabir. . [Persian].
- 16-Bistun newspaper, No. 1, yekam. Mars , 1987. [in Persian]
- 17-Chardin, J. (1952) Chardin's travel book, translated by Iqbal Yaghmai, vol. 3, Tehran: Tos. [Persian].

- 18-Curzon G. N. (1984). Iran and the issue of Iran. Translated by Gholam Ali Vahid
- 19-DaulatElliyeh. newspaper, No. 607, twenty-sixth month of july al-Thani, 1868, p. 1013.
- 20-Daulat Elliyehnewspaper, No. 573 ,15 month of Mars al-Thani, 1865, p. 1013 Karmanesh. [in Persian]
- 21-DaulatElliyeh. newspaper, No. 607, twenty-sixth month of july al-Thani, 1868, p. 1013.
- 22-Mazandarani, Vol. 1-2, Tehran: Scientific and Cultural. [Persian].
- 23-Floor. W (2007). People's health in Qajar Iran. Translated by Dr. Iraj Nabipour, 24-Bushehr: Bushehr University of Medical Sciences and Healthcare Services . [Persian].
- 25-Faizi, A. (2009). Hamadan spiritual sages, the life of twenty-six traditional healers with Deepache Mahmoud Abbasi, Tehran: Sina Cultural Institut. [Persian].
- 26-Faizi, A. (2017). Male medicine in Hamedan, compiled and rewritten by Mehdi Bekhyal, Tehran: Talai, [Persian].
- 27-Hefz al-Sahha newspaper, No. 20, Ghara month of November. 1904.. [in Persian]
- 28-Jay Park, K. Barak (2002). Chronic non-communicable diseases and common communicable diseases, translated by Dr. Hossein Shujaei, Tehran: Samat. [Persian].
- 29-Geddes AM.(2006) The history of smallpox. Clinics in Dermatology, Volume 24, Issue 3, May-June 2006, P 152-157.
- 30-Kathiri, M., Nurai, M.R (2010). A review of the history of some sociological problems of smallpox vaccination in Iran, Journal of Medical Ethics, Volume 3, Number 3. [Persian].
- 31-Karim Khan Zand, M, (2012). Smallpox in Iran history, objections and methods, Journal of Medical History, Volume 2, Number 11, pp. 129-97. [Persian].
- 32-Mahmoud Mirza, ZA .M (2020). The first treatise on cholera and plague in the Qajar era, by Shahram Kiani, Tehran: Iran Academy. [Persian].
- 33-Musaheb, G. H. (1978). Persian Encyclopedia, Vol. 3, Tehran: Amir Kabir Publishing. [Persian].
- 34-Moghdisi, M bin T. (1374). Creation and history translated by Mohammad Reza Shafi'i Kodkani, Tehran: Agh. [Persian].
- 35-Moriah, J (2007). Iran, Armenia and Asia Minor (1810-1816) to Constantinople, translated by Dr. Abolghasem-Sari, Vol. 2, Tehran: Tos. [Persian].
- 36-Manuscript Box 5, Folder 22, Serial 81, 1907. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center.
- 37-Manuscript Box 37, Folder 22 Serial 12, 1907. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center

- 38-Manuscript Box ۲۲, Folder 5, Serial 110, 1907. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 39-Manuscript Box 22, Folder 5, Serial 91, 1907. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 40-Manuscript Box ۳, Folder 36, Serial 173, 1917. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 41-Manuscript Box ۴, Folder 168, Serial 138, 1910. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 42-Manuscript Box ۸, Folder 19, Serial 60, 1906. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 43-Manuscript Box ۱۶۸, Folder 138, Serial 13, 1910. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 44-Manuscript Box ۹, Folder 22, Serial 119, 1907. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 45-Manuscript Box 25, Folder 37, Serial 65, 1917. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 46-Manuscript Box ۲۳, Folder 12, Serial 14, 1900. [Manuscript] March 7. Held at: Archives of the Ministry of Foreign Affairs Documentation Center
- 47-Manuscript No. 306592796)۰. [Manuscript]. In the archive of National Library Document Center
- 48-Manuscript No306952796۰. [Manuscript]. In the archive of National Library Document Center
- 49-Manuscript No 240706500004۰. [Manuscript]. In the archive of National Library Document Center
- 50-Manuscript NO 7213. [Manuscript]. In the archive of National Library Document Center
- 51-Manuscript NO 12611. [Manuscript]. In the archive of National Library Document Center
- 52-Navaei, A. H, (1990). Iranian documents and correspondence, Tehran: Zarin. [Persian].
- 53-Naseri newspaper, No. 4, 18th of january, Tabriz 1893. [in Persian]
- 54-Pollock. Jacob Edward (1985). Iran, its land and its people, translated by Kikavoi Jahandari, Tehran: Khwarazmi. [Persian].
- 55-Rostiyeh, M .(2002). Medicine in Iran from the Qajar era to the end of Reza Shah's era according to documents, Tehran: Organization of Documents and National Library of Iran. [Persian].
- 56-Salor, Gh. (1996). Ain al-Satneh Diary, Volume 5, Tehran: Asatir. [Persian].

- 57-Serena, K. (1985). People and Rituals in Iran, translated by Ali Asghar Saidi, Tehran: Zovar. [Persian].
- 58-Salari, A, (2015). The state of health in the Qajar period based on travelogues, master's thesis, Faculty of Humanities, Meibod University. [Persian].
- 59-Tajbakhsh. H. (1965). History of Veterinary Medicine and Iran, Volume 2, Tehran: University of Tehran. [Persian].
- 60-Tarvineh ,J-B. (1917). Tarvineh's travel book, translated by Abu Tarab Nouri with general revision and correction, Hamid Shemirani, Tehran: Sanai. [Persian].
- 61-Tabari, M.b. Jarir (1997). Tarikh al-Tabari, translated by Abu al-Qasim Payandeh, Tehran: Asatir. [Persian].
- 62-Talai, M et al. (2016). Survey of epidemics in Iran from the beginning of the Qajar dynasty to the end of World War II, Tehran: Iranian Teb . [Persian].
- 63-Vaghae Etfhaghea Newspaper 44, 27 Fourier 1851, page 3. [in Persian]
- 64-Vaghae Etfhaghea Newspaper 201, 16 May 1854, page 3. [in Persian]
- 65-Vaghae Etfhaghea Newspaper 30, 19 AVRIL, 1850, page 3. [in Persian]
- 66-Zarinkoub, A.H. (2004). Periods of Iranian history from the beginning to the fall of the Pahlavi dynasty, Tehran: Sokhn. [Persian].





روزنامه اتحاد، شماره ۱۱، پنج شنبه ۸، ۱۳۳۲ ق

